

ğa Payas ve Osmaniye kazaları dışında İslâhiye, Hassa ve Bulanık kazaları da eklenmiş, sancak bu şekilde kuzeyden Ceyhan nehri ve Kozan sancağına, doğudan Halep vilâyetine, güneyden İskenderun körfezi ve batıdan Adana sancağına kadar olan alana yayılmıştır. 3020 müslüman, 357 hıristiyan nüfusa sahip sancak merkezi Yarpuz'da bir cami, bir rüşdiye, bir sibyan mektebi, yirmi beş dükkân, üç fırın, iki han ve bir salhâne bulunuyordu. Beş nahiyeye ve altmış köyü olan İslâhiye kazasında da 8355 müslüman, 293 hıristiyan nüfus yaşamaktaydı.

İslâhiye, 1865'te Fırka-i İslâhiyye'nin bölgeye gelmesi sırasında Gâvurdağları'nda Nigolu Kalesi civarında yöredeki aşiretlerden bir miktar hâne yerleştirilmek suretiyle kurulmuş ve Fırka-i İslâhiyye'den dolayı bu adı almıştır. Çeşitlik ziraatının yaygın olarak yapıldığı İslâhiye'de bir cami, bir mektep, altmış ev, on beş dükkân ve üç değirmen vardı. Hassa kazasının merkezi olan Hassa kasabası da Fırka-i İslâhiyye tarafından kurulmuş ve ilk hassa taburlarının buraya gelmesi dolayısıyla kasabaya Hassa denilmiştir. Hassa, Ekbaz, Tiyek, Hacılar ve Çavuşlu nahiyeleri buraya bağlanmak suretiyle bir kaza haline getirilmiştir. Otuz yedi köyün bulunduğu kazada 7080 müslüman, 595 hıristiyan yaşamaktaydı. Burada yedi cami, beş kilise, bir kışla, bir kale, yirmi iki değirmen ve on çeşme mevcut olup bez, kilim, secade vb. dokunmakta ve kereste üretimi yapılmaktaydı.

Merkezi Bahçe kasabası olan Bulanık kazasında ise 8747 müslüman ve 2317 hıristiyan nüfus bulunmaktaydı. Bahçe kasabasında bir cami, bir mektep, üç fırın, yirmi yedi dükkân, iki kilise ve yakınlarında da bir kaplıca vardı. Osmaniye kazası ise Kıyı köyleri, Cerid, Tecirli ve Çendoğlu nahiyelerinden meydana geliyordu. Kaza dahilinde 7764 müslüman, 100 de hıristiyan yaşamaktaydı. Haciosmanlı köyü üzerinde Fırka-i İslâhiyye tarafından kurulmuş olan Osmaniye kasabasına da Tecirli, Cerid ve Ulaşlı aşiretlerinden bir miktar hâne yerleştirilmiştir. Kazada bir cami, beş han, üç fırın, otuz dükkân, iki mektep, yedi değirmen ve iki dink bulunmaktaydı. Ulaşlı aşiretinin ve özellikle bu aşirete mensup Küçükalioğulları'nın elinde olan Payas, hac yolunun geçtiği çok önemli bir mevkiye yer almaktaydı. Aynı zamanda sancağın eski merkezi olan Payas'ın Yumurtalık adıyla bir nahiyesi olup kaza-

da 13.207 müslüman ve 3623 hıristiyan nüfus mevcuttu. Bütün sancakta toplam 48.173 müslüman ve 7285 hıristiyan yaşıyordu.

1908'de merkezi Yarpuz'dan Osmaniye'ye nakledilen Cebelibereket sancağı, 23 Aralık 1918'de Fransızlar tarafından işgal edildi. Ancak Ankara İtilâfnâmesi ile 24 Aralık 1921'de kurtuldu ve mutasarrıflık haline getirildi. 1923'te vilâyet yapıldı, 1933'te ise ikiye bölünerek bir kısmı Adana'ya, bir kısmı da Gaziantep'e bağlandı. Hatay'ın anavatanına katılmasından (1939) sonra Hassa ve Dört Yol kazaları bu vilâyete dahil edildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Cevdet, *Tezâkir*, III, 223; a.mlf., *Ma'rûzât*, s. 124, 127; Cuinet, II, 98-108; *Adana Salnâmesi 1308*, s. 152-159; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, İstanbul 1967, s. 116-117; Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete*, İstanbul 1978, s. 141, 157; Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İşkân", *TD*, sy. 27 (1973), s. 6-12.

YUSUF HALAÇOĞLU

CEBELİNUR

(جبل النور)

Mekke'nin kuzeydoğusunda
Hz. Peygamber'e ilk vahyin
geldiği mağaranın bulunduğu
Hira dağının diğer adı
(bk. HİRA).

CEBELİRÂHME

(جبل الرحمة)

Arafat vadisinde bulunan, eteğinde
Hz. Peygamber'in vakfe yaptığı
küçük dağ.

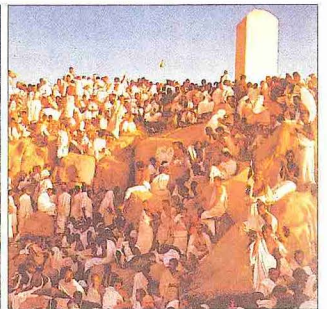
Arafat vadisinin kuzeydoğusunda yer alan 70 m. yüksekliğinde bir tepedir. Üzerinde bulunduğu vadiye nisbetle Cebelirafat olarak da bilinir. Halk tarafından

bu adlarla anılan dağın esas ismi İlâl veya Elâl'dir. Birinci şekil dil âlimlerinin çoğunluğu, ikinci şekil ise Cevherî tarafından tercih edilmiştir. Hacılar burayı görünce vakfe yerine bir an evvel ulaşmak üzere yürüyüşlerini hızlandırdıkları için bu mânâyı ifade eden elv kökünden türemiş bir isimle adlandırılmıştır (*Tâcü'l-ʿarûs*, "ell" md.). İlâl adının İslâmiyet'ten önce burada bulunan bir putun veya makamın isminden gelebileceği de ileri sürülmüştür (*EI²* [İng.], I, 604). Ayrıca Cebelirahme'nin asıl adının Kebke olduğu da rivayet edilmiştir. Ancak Muhibbuddin et-Taberî, Kebke adıyla meşhur olan dağın Senâyâ (التيايا) yakınlarındaki Na'mân'ın üst kısımları olduğunu, burada yaşayan insanlara da Kebâkibe denildiğini kaydetmektedir (*el-Kırâ*, s. 386).

Hz. Peygamber Vedâ haccında, Cebelirahme'nin eteğinde bulunan ve Neb'a ile Nübey'a tepeleri arasında kalan Nâbit tepesi üzerinde vakfe yapmıştır. Bu mevki Ebû Dâvûd hadisinde "Hablülmüşât" (جبل المشاة) veya bir nokta farkıyla Cebelülmüşât (جبل المشاة) olarak geçmektedir (Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56). İbn Kayyim'e göre bu adın, "insanların toplanma yeri" anlamını ifade eden Hablülüşât şeklinde okunması daha uygundur.

Hz. Peygamber'in vakfe yaptığı yerde vakfeye durmak, bu mümkün olmadığı takdirde oraya yaklaşmak müstehaptır. Bu yer Cebelirahme'nin eteğinde olduğuna göre arefe günü tepeye tırmanmak için özel gayret sarfetmeyi gerektirecek hiçbir sebep yoktur. Hatta bazı âlimler bunu bid'at olarak kabul etmişlerdir. Azimâbâdî'nin Nevevî'den naklettiğine göre insanların bu dağa karşı gösterdikleri aşırı ilginin sebeplerinden biri de vakfenin yalnızca burada yapılacağı-

Cebelirahme'den iki ayrı görünüş - Mekke / Suudi Arabistan

nı zannetmeleridir. Halbuki Arafat vadisinin tamamı vakfe yeridir.

Cebelirahme'de zamanla bazı yapılar inşa edilmiş ve çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. İbn Cübeyr (ö. 614/1217), Cebelirahme'nin taş parçalarından oluşmuş çıkılması zor bir tepe olduğunu, Zengî Veziri Cemâleddin el-Cevâd tarafından dört tarafına basamaklar inşa ettirildiğini, dağın tepesinde Ümmü Seleme'ye nisbet edilen bir kubbe ile kubbenin ortasında mescid ve mescidin etrafında Arafat'a hâkim bir düzlüğün bulunduğunu nakleder. Kible yönünde ise içine mihrapların yerleştirildiği bir duvar, dağın eteğinde ve kible yönünün sonunda, üzerinde odalar bulunan ve Hz. Âdem'e nisbet edilen çok eski bir ev, bunun sağında Hz. Peygamber'in vakfe yeri, ayrıca Cebelirahme'nin etrafında büyük su sarnıçları ile kuyuların ve küçük bir mescidin mevcut olduğunu söyler. Evliya Çelebi (ö. 1093/1682), ziyaret ettiği Cebelirahme'nin, sahranın doğu tarafında yer alan, çevresi 5000 adım uzunluğunda alçak ve siyah bir dağ olduğunu, dağın güney tarafında Hz. Peygamber'in hutbesini okuduğu Makâm-ı Suffe-i Resûlullah'a 70, tepesine ise 170 basamaklı bir merdivenle çıktığını belirtir. Yine onun kaydettiğine göre burada Hz. Âdem ile Havvâ'nın buluştukları rivayet edilen Kubbe-i Arafat vardır. Dört kemer üzerine oturtulan bu kubbenin her tarafı açık olup sadece kible yönünde mihraplar bulunmaktadır. Dağın dibindeki büyük havuzların ilkinin Hârûnürreşid'in

hanımı Zübeyde, diğer üçünü de 931 (1524-25) yılında Kanûnî Sultan Süleyman yaptırmıştır. Eyyûb Sabri Paşa (ö. 1890), Cebelirahme'nin güney eteğinde 30 ayak uzunluğunda ve 28 ayak eninde Mescid-i Cebeliarafat bulunduğunu, Mekke mollasının arefe günü hutbeyi burada okuduğunu kaydeder.

Bugün Cebelirahme'de, tepesine çıkılan bir merdiven ve tepe noktasındaki dikili taştan başka hiçbir şey bulunmamaktadır. Çok yakınındaki su deposu, daha büyük ve modern depoların inşa edilmesi sonucu devre dışı kalmıştır. Cebelirahme her mevsimde en çok ziyaret edilen bir makam olma özelliğini günümüzde de korumaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tacül-'arûs, "ell" md.; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56; Fâkihî, *Ahbârü Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah), Mekke 1407/1986-87, V, 7-8, 13; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut 1400/1980, s. 151-152; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 409-410; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, I, 242-243; Muhibbüddin et-Taberî, *el-Kırâ li-kâsidi Ümmilkurâ* (nşr. Mustafa es-Sekkâ), Kahire 1390/1970, s. 385-387; Nevevî, *el-Mecmû*, VIII, 111-112; Taqiyyüddin el-Fâsî, *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbârü'l-beledi'l-harâm*, Beyrut, ts. (Darü'l-Kütübü'l-ilmîyye), s. 303-304; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 692-694, 696-697; Adevî, *Hâşiye 'alâ Kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Fikr), I, 474; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (Kahire), II, 506; Mir'atü'l-Haremeyn (Mekke), II/2, s. 1138-1142; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'atü'l-Haremeyn*, I, 46-47; Azimâbâdî, *'Avnû'l-ma'bûd*, V, 379-380; [A. J. Wensinck], "Arafat", *IA*, I, 549-550; a.mlf. — H. A. R. Gibb, "Arafat", *EJ*² (İng.), I, 604.

▲ SALİM ÖĞÜT

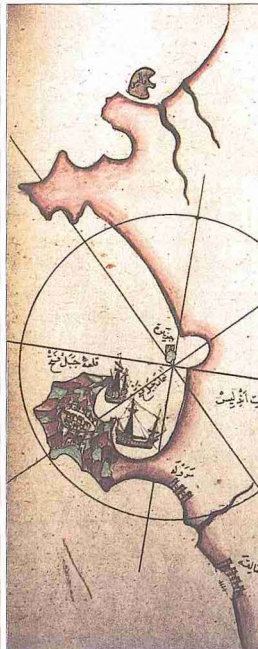
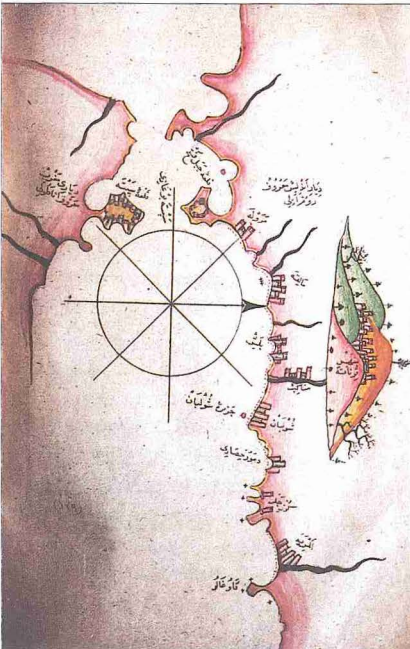
CEBELİTÂRIK

(جبل طارق)

İspanya'nın güneyinde aynı adı taşıyan dağın eteğinde kurulmuş kasaba ve Avrupa ile Afrika'yı birbirinden ayıran boğaz.

Cebelitârik, İspanya'nın güney vilayetlerinden Cádiz'in (Kadis) güneybatısında, kalkerli kayalıklardan oluşan 425 m. yükseklikte bir dağdır. Bu dağın eteğinde kurulmuş olan kasaba ile Kuzey Afrika'yı İberik yarımadasına bağlayan boğaz da aynı adla anılmaktadır. Daha önce Calpe adını taşıyan ve eski çağlarda Akdeniz havzasında yaşayan toplumlarca dünyanın batı istikametinde en son noktası olarak kabul edilen söz konusu dağ, Endülüs fâtihî Târik b. Ziyâd'ın 92 (711) yılında ordusuyla birlikte ilk ayak bastığı ve askerî karargâh olarak kullandığı yer olması sebebiyle İslâm kaynaklarında "Cebelü Târik" diye adlandırılmıştır. Bu isim İtalyanca'ya Cebiltarre, öteki Avrupa dillerine de Gibraltar şeklinde geçmiştir. Cebelitârik'a İslâm kaynaklarında Cebelü'l-feth de denilmektedir.

Muvahhidler'in Endülüs'e geçişine kadar Cebelitârik ve eteğindeki koy daha ziyade muhtelif cins gemiler için bir sığınak mahalliydi. Endülüs Muvahhidler'in hâkimiyetine geçince (540/1145) Muvahhid Hükümdarı Abdülmü'min (1130-1163) Afrika seferinden dönüşünde İşbiliye'de bulunan veliahdı Yûsuf b. Abdülmü'min'e haber göndererek hıristiyanlara karşı düzenleyeceği seferlerde karargâh ve kışla olarak kullanmak üzere Cebelitârik'ın eteğinde bir şehir kurmasını emretti. Bunun üzerine Yûsuf, Gırnata'da bulunan kardeşi Osman'ın da yardımıyla çok sayıda usta ve işçi toplayarak 554-555'te (1159-1160), içinde büyük bir cami, saray, resmî binalar, kışla, güzel bahçeler ve su dağıtım şebekesinin bulunması planlanan şehrin inşasını başlattı. Şehrin mimarının Hadîdî lakabını taşıyan bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. İnşaat devam ettiği sırada Kastilya (Castilla) Kralı VIII. Alfonso Kurtuba'ya hücum etmişti. Bunun üzerine Muvahhidler Endülüs'e yardıma geldiler. Her ne kadar Endülüs'ün batısının büyük bir bölümünü kontrolleri altına almayı başardılarsa da doğu bölgesini elinde bulunduran ve hıristiyanlardan destek sağlamış olan İbn Merdenîş karşısında aynı başarıyı gösteremediler. Ayrıca İbn Merdenîş, Mu-

Pîri Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye* adlı eserinde Cebelitârik Boğazı ve kalesini gösteren haritalar (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2612, vr. 303^b, 305^b)